

УДК 316.74: 001+316.754

DOI: 10.26565/2227-6521-2021-47-05

ЦІННОСТІ ПРАЦІ ТА ПАН-/ЕПІДЕМІЧНА СИТУАЦІЯ: МІЖ ВИЖИВАННЯМ ТА АДАПТАЦІЄЮ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОНЛАЙН-ОПИТУВАННЯ МОЛОДІ ХАРКОВА)

Голіков Олександр Сергійович – доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, email: golikov@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

У статті розкривається проблематика впливу цінностей праці на професійні орієнтації та практики, актуалізовані пан-/епідеміологічною ситуацією та карантинними заходами. Аналізуються результати авторського онлайн-опитування харківської молоді за обраною проблематикою. Досліджується структура факторів цінностей праці харківської молоді. Наголошується, що ці фактори є показовими, зокрема з точки зору концепції матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей. Наводяться й аналізуються три кластери, що вибудовуються на базі факторного аналізу. Окремий акцент робиться на внутрішній структурі цих кластерів (прагматиків, професіоналів-матеріалістів та ідеалістів) та їхніх найважливіших характеристик (гендерна, освітня структура, економічні статуси в актуальному та потенційному вимірах, сприйняття респондентами – представниками цих кластерів власної професійної позиції та перспектив). Демонструється, описується та аргументується низка парадоксів, пов'язаних з некогерентністю та неузгодженістю суб'єктивних, об'єктивних та рефлексивних структур професійної зайнятості. Зокрема, автор демонструє специфіку трудових практик під час карантину, проаналізованих багатоаспектно та багатовимірно. Не менш важливою проблемою виявляється і задоволеність працею, яка також демонструє кластерну диференційованість. Але найважливішим, з точки зору автора, сюжетом виявляється проблематика еміграційних настроїв представників трьох кластерів відносно можливої міграції до іншого регіону України або до іншої країни, що особливо актуалізується у пан-/епідеміологічній ситуації, оскільки саме ці настрої суттєвим чином впливають на стан ринку праці, демографічні перспективи та майбутній економічний розвиток окремого регіону та України в цілому. Формулюються висновки щодо факторів актуалізації цінностей праці, природи кластерів, виділених на цій базі, та особливостей адаптаційних тактик представників зазначених кластерів.

Ключові слова: цінності праці, пан-/епідемія, COVID-19, онлайн-опитування, молодь, Харків, ідеалісти, прагматики, професіонали-матеріалісти.

LABOR VALUES AND THE PAN-/EPIDEMIC SITUATION: BETWEEN SURVIVAL AND ADAPTATION (BASED ON KHARKOV YOUTH ONLINE SURVEY RESULTS)

Golikov Aleksandr – Doctor in Sociological Science, Associate Professor, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody square, 61022, Ukraine, email: golikov@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

The article reveals the issue of the impact of labor values on professional orientations and practices, actualized by the pan- / epidemic situation and quarantine measures. Based on our own online survey of Kharkov youth, key trends and manifestations in this area are analyzed. The factor structure of labor values of Kharkov youth is investigated. It is emphasized that these factors in themselves are indicative, in particular, in terms of the concept of materialist and post-materialist values. Three clusters based on the above factor analysis are presented and analyzed. Particular emphasis is placed on the internal structure of these clusters (pragmatists, materialist professionals and idealists), their most important characteristics (gender, educational structure, economic status in current and potential dimensions, respondents' perception of these clusters of their professional position and prospects). A number of paradoxes related to the incoherence and inconsistency of subjective, objective and reflective structures of professional employment are shown and proved. In particular, the author demonstrates the specificity of labor practices during quarantine, analyzed multi-aspect and multi-dimensional. An equally important problem is job satisfaction, which also demonstrates cluster differentiation. But the most important, from the author's point of view, is the issue of emigration attitudes of representatives of these three clusters regarding possible migration to another region of the country or even to another country, which is especially relevant in a pan-/epidemic situation, since it is these attitudes that in a certain way affect the state of the market labor, demographic prospects and future economic development of the region. Some conclusions are formulated, both about the factor structure of labor values, and about the nature of the clusters allocated on this basis, and about features of adaptive tactics of representatives of these clusters.

Keywords: labor values, pan-/epidemic, COVID-19, online survey, youth, Kharkov, idealists, pragmatists, materialist professionals.

Постановка проблеми (в загальному вигляді) та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

2020 рік поставив перед соціологами принципово нові завдання та проблеми. Це стосується як теоретико-методологічних питань, так і емпірико-прагматичних. Виявилось, що складна машинерія сучасного суспільства здатна призупинитися або принаймні отримати чималих збитків та проблем у функціонуванні через малоочікувані чинники природного походження, посилені соціальними ефектами глобалізації та неолібералізації (де остання нами розглядається як важливий чинник ерозії традиційних державних та суспільних практик охорони здоров'я, реалізації освіти тощо). Соціологія вже здійснила низку спроб відповісти на ці виклики, не створивши, однак, жодної системної картини ані генези, ані ефектів, ані потенційних наслідків досліджуваної ситуації.

Більше того, наразі соціологія мало здійснює розвідок і у конкретних царинах найбільш, з нашої точки зору, значущих аспектів нової проблемної ситуації, а саме економічної діяльності, технік та тактик виживання, способів адаптації (серед яких чималу значущість мають еміграційні орієнтації та практики). Малодослідженими залишаються локальні та вікові спільноти, зокрема молодіжні спільноти, їхня економічна та професійна залученість в умовах карантину, їхні очікування, трудові цінності та еміграційні настрої.

Емпіричною основою дослідження стало онлайн-опитування в техніці індивідуального формалізованого анкетування, польовий етап якого був проведений 1-5 грудня 2020 року¹. Вибірка складала 119 респондентів переважно молодіжних соціальних груп (де представники старших соціальних груп були рекрутовані виключно для створення можливості порівняльного аналізу); техніка рекрутингу – заочна, «снігова куля». Інструмент проведення – Google-форми для опитування. Дані були оброблені та проаналізовані в IBM SPSS Statistics v.23.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття

Найактуальніша тема 2020 року – COVID-19 – вже отримала значну увагу в межах медичних та фармакологічних наук, проте суспільно-гуманітарні дисципліни реагують на неї не так стрімко, хоча лідери світової науки так чи інакше взяли участь у цьому обговоренні. Так, з найбільш іменитих та всесвітньо відомих дослідників, мислителів, філософів, соціологів відомих варто виокремити спроби Б. Латура, Є. Іллуз та Ж.-Л. Нансі, Дж. Агамбена [1; 2], С. Жижека [3], Н. Кляйн, Ф. Фукуями [4].

Вже наразі сформувався декілька основних напрямків соціогуманітарних досліджень цієї проблематики:

1. *Макро- та мікроекономічні наслідки пан/епідемії*, її вплив на міжнародні торговельні відносини, глобальні та локальні ризики, пов'язані з нею [5; 6; 7; 8; 9]. Основний акцент таких робіт робиться на потенційних кризах, що може спричинити політика боротьби з розповсюдженням COVID-19, для різних сфер економіки: виробництва, торгівлі, сфери послуг, транспорту, туризму тощо. Особливу увагу до цього аспекту приділяють китайські вчені (Ван Чуанью, Чен Чже, Юе Сяо-Гуан тощо), дещо меншу – західні (Е. Даффін, Д. Еванс, М. МакАлер, та інші). Сюди також можна віднести і низку досліджень впливу карантинних заходів на окремі сфері людської діяльності – IT-технологій, логістики, освіти, спорту, волонтерства тощо;

2. *Геополітичний вплив пан/епідемії коронавірусу* також є об'єктом значної частки наукових публікацій [8; 10]. Найчастіше такі дослідження присвячені розкриттю можливих трансформацій (над)державних структур і тому, як це може вплинути на глобальний порядок, причому окрему увагу привертають до себе євроінтеграційні процеси та їхня можлива криза, а також криза міжнародних організацій (перш за все – ВОЗ);

3. Аналіз *державної політики щодо боротьби з протіканням та наслідками пан/епідемії*. У парадигмі порівняльної політології вчені вивчають досвід різних країн (особливо Китаю, Південної Кореї та Швеції) у боротьбі з COVID-19 з метою визначити дієвість та ризикованість тих чи інших заходів [8; 11; 12; 13];

4. *Інформаційна політика та ефекти ЗМІ*, пов'язані з пан/епідемією, розглядають комунікативісти, зосереджуючи увагу на закономірностях у розповсюдженні новин та «фейків» навколо COVID-19, вимогах до PR-діяльності тощо [8; 10; 13; 14; 15; 16];

5. *Психологічні та ментальні наслідки пан/епідемії та самоізоляції* досліджуються на межі соціогуманітарної та медичної галузі [4; 6]. Серед основних фокусів уваги у цьому напрямі слід вказати

¹ Польовий етап дослідження був проведений перш за все зусиллями магістрантки соціологічного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна Ліни Станіславівни Голоवेशко, якій ми вдячні за співпрацю та можливість долучитися до такої цікавої теми; програмування дослідження та конструювання інструментарію було здійснено спільними зусиллями автора статті та Л.С. Голоवेशко. Обробка та аналіз результатів, представлені в статті, авторські.

вивчення панічних настроїв, депресій через самоізоляцію, психологічного стану медичних працівників (Ч. Калішер, Д. Керол, М. Ліанг, К. Чен, Ю. Янг та інші) [17; 18; 19; 20].

6. **Демографічні зрушення**, викликані COVID-19, також можна окреслити як окремий напрям сучасних досліджень [8; 10; 15]. Основні питання, безумовно, пов'язані за міграційними процесами (А. Ліем, В. Ченг тощо).

Цей список² не вичерпує всіх напрямів досліджень, проте він описує основний масив інтересу соціогуманітарних дисциплін до проблематики пан/епідемії 2019-2020 років. Очевидно, більшість з цих досліджень носять суто практичний та ситуативний характер, вони націлені на вирішення окремих конкретних питань та не претендують на фундаментально-узагальнюючий характер. Крім того, майже всі з наведених досліджень є закордонними, українських робіт та робіт про Україну з цієї тематики вкрай мало. Інерція наукової системи України є дуже великою, тому поки що вона не встигла відреагувати на цей актуальний виклик, особливо з точки зору випрацювання цільних, системних моделей з перспективою інструменталізації та технологізації.

Але проблематика праці та трудових цінностей досі залишається мало висвітленою, особливо на мікрорівні, і зокрема з точки зору соціоструктурних вимірів практикування та виявлення цих цінностей. Ось чому ми звернулись саме до того, яким чином простір трудових цінностей, з одного боку, упорядковується, з іншого ж – диференціює і стратифікує молодь (на прикладі молоді м. Харкова).

Формулювання мети статті

Саме тому метою нашої статті є визначення впливу ціннісних структур праці молоді Харкова на її трудові та еміграційні практики в умовах пан-/епідемічної ситуації та її наслідків та проявів (де найважливішим в межах даної розвідки є, безумовно, карантинні заходи).

Виклад основного матеріалу статті з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У інструментарії нашого дослідження було запрограмовано одинадцять цінностей, які гіпотетично можуть бути важливими для наших респондентів у сфері праці (від рівня оплати праці до колективу, від відносин з керівництвом до престижності професії тощо). Було здійснено факторний аналіз простору цих цінностей з метою компактифікації простору цінностей. В результаті аналізу ціннісного середовища наших респондентів та, зокрема, їхньої факторної детермінації (див. таблицю 1) ми з'ясували, що факторний аналіз виходить з не дуже високим, однак прийнятним показником сумарної дисперсії (57,3%), внутрішній розподіл якої між трьома виділеними факторами в результаті ротації дещо змінився при збереженні ієрархії факторів.

Таблиця 1

Три виділені фактори та пояснена ними сукупна дисперсія

Компонент	Початкові власні значення			Ротація суми квадратів навантажень		
	Всього	% дисперсії	Сумарний %	Всього	% дисперсії	Сумарний %
1	3,909	35,539	35,539	2,313	21,029	21,029
2	1,220	11,095	46,634	2,187	19,884	40,913
3	1,176	10,693	57,327	1,805	16,413	57,327

В оберненому вигляді ці фактори представлені у таблиці 2, де ми бачимо, що достатньо однозначно (хіба що «престижність роботи» має дещо маргінальний між двома факторами статус: втім, не дивно, що «престижність роботи» виявляється непогано скорельованою з фактором «професіоналізм») розподіляються ознаки між цими факторами. Відповідно, змістовна інтерпретація цих факторів хоча і дещо викликала проблеми, однак все ж є теж однозначною.

Таким чином, ми маємо справу з трьома факторами:

– професіоналізм – найбільший за дисперсією та найвпливовіший фактор, який корелює з рівнем оплати праці, відносинами з керівництвом, умовами праці та колективом;

– комфорт – другий за впливовістю фактор, який корелює з відповідністю посади рівню освіти та спеціальності, зручністю розташування робочого місця, соціальними пільгами та престижністю роботи;

– постматеріалізм – найслабший (що, враховуючи українську економічну ситуацію, й не дивно) з факторів, до якого включені такі цінності праці, як можливості професійного розвитку, кар'єрного зростання та приносити користь оточуючим. Ми позначили його категорією з досліджень Р. Інглхарта, хоча, звісно, далеко не всі трудові цінності, які традиційно пов'язуються з постматеріалізмом в інглхартівських розвідках, увійшли до структури цього фактору.

² Ми вдячні за співпрацю в межах творення цього огляду досліджень пан-/епідемічної ситуації кандидату соціологічних наук Дмитрові Миколайовичу Бойку, кандидату соціологічних наук Аліні Олександрівні Калашниковій, кандидату соціологічних наук Роману Ігоровичу Борисову, кандидату соціологічних наук, доценту Олександрі Олександрівні Дейнеко.

Таблиця 2

Змістовні аспекти виділених факторів та їхня інтерпретація

Метод головних компонент; варімакс з нормалізацією Кайзера; обертання зійшлося за 7 ітерацій	Компонент		
	1 – професіоналізм	2 – комфорт	3 – постматеріалізм
Рівень оплати праці	0,795	0,034	-0,002
Відносини з керівництвом	0,645	0,255	0,172
Умови праці	0,587	0,331	0,188
Колектив	0,519	0,189	0,276
Відповідність посади рівню освіти і спеціальності	-0,034	0,821	0,240
Зручність розташування робочого місця	0,310	0,728	0,008
Можливість отримання соціальних пільг	0,274	0,624	0,136
Престижність роботи	0,432	0,497	0,039
Можливість професійного розвитку, самореалізації	0,267	0,002	0,766
Можливість приносити користь оточуючим	-,0142	0,359	0,754
Можливості для кар'єрного зростання	0,449	0,082	0,657

Вже самі по собі ці фактори є показовими. Виявляється, зокрема, ми дійсно маємо окремий фактор професіоналізму, який сам по собі, поза залежністю від ставлення до конкретного іншого, або взагалі до іншого як до людини, впливає на помітні групи людей у детермінації їхньої ціннісної структури в галузі праці. Також факторна картина демонструє, що серед наших респондентів дуже сильними є матеріалістичні, прагматичні, професійні орієнтації, тоді як «соціальні», постматеріалістичні – слабкіші.

Однак для того, щоб ці фактори дослідити на конкретних соціальних групах, ми здійснили кластеризацію нашої вибірки на базі цього факторного аналізу (див. Таблицю 3).

Таблиця 3

Кінцеві центри кластерів, побудованих за результатами факторного аналізу

Фактори	Кластер		
	1 – Прагматики	2 – Професіоналі-матеріалісти	3 – Ідеалісти
Професіоналізм	-1,25361	0,60416	0,14870
Комфорт	0,09085	0,48959	-1,24163
Постматеріалізм	-0,29635	-0,04416	0,46663
N	32	60	26

У результаті зазначеної процедури ми отримали три групи, які, виходячи з їхньої пов'язаності з тим чи іншим фактором, були нами позначені як «**прагматики**» (враховуючи їхню відносно індивідуальну позицію, однак все ж з легкою протиспрямованістю, до постматеріалізму, індивідуальність з легкою спрямованістю до комфорту та чітко проявлену протиспрямованість професіоналізму; в цілому це найбільш «помірний» кластер з трьох виділених нами), «**професіоналі-матеріалісти**» (враховуючи їхній виражений зв'язок з професіоналізмом та комфортом, та майже індивідуальне ставлення до постматеріалізму з легкою протиспрямованістю; це найбільший за обсягом кластер – приблизно половина всієї вибірки) та «**ідеалісти**» (які найчіткіше пов'язані з постматеріалізмом і жорстко протиспрямовані фактору комфорту).

Ці реконструйовані в нашому дослідженні групи ми піддали аналізу з точки зору їхніх характеристик (див. таблиці 4-12), результати чого представлені нами як у абсолютних показниках (враховуючи величину нашої вибірки), так і у відносних (у відсотках, для можливості порівняння груп). Зазначимо, що при розширенні вибірки, звісно, результати можуть дещо модифікуватися, однак можна з деякою впевненістю припустити, що виявлені нами тенденції в цілому будуть підтверджуватися і, отже, виявлені нами тактики та стратегії ціннісно-трудова та економічна адаптації до карантинно-епідемічної ситуації залишаться наявними та значущими.

Отже, ми бачимо, що серед професіоналів-матеріалістів суттєво більше, аніж в середньому по вибірці, жінок, тоді як серед ідеалістів – чоловіків (у кластері прагматиків розподіл відносно гармонійний) (див. таблицю 4).

Що стосується освітньої структури цих кластерів, то ми бачимо, що володарів ученого ступеню помітно більше серед «прагматиків» та «професіоналів-матеріалістів» (тоді як серед «ідеалістів» таких взагалі немає), зате серед «ідеалістів» велика доля володарів середньої спеціальної освіти, а «прагматики» помітно «недорахувалися» володарів вищої та незакінченої вищої.

Таблиця 4

Гендерні та освітні характеристики кластерів

	Стать		Освіта						Всього	
	Жінка	Чоловік	Вища	Вчений ступінь	Незакінчена вища	Неповна середня	Середня	Середня спеціальна		
Прагматики	N	18	14	13	4	6	2	3	4	32
	%	56,3	43,8	40,6	12,5	18,8	6,3	9,4	12,5	100
Професіонали-матеріалісти	N	38	22	30	5	17	1	3	4	60
	%	63,3	36,7	50,0	8,3	28,3	1,7	5,0	6,7	100
Ідеалісти	N	10	16	13	0	6	0	1	6	26
	%	38,5	61,5	50,0	0,0	23,1	0,0	3,8	23,1	100
Всього	N	66	52	56	9	29	3	7	14	118
	%	55,9	44,1	47,5	7,6	24,6	2,5	5,9	11,9	100

У цій та подальшій таблиці дані наводяться як у відносних показниках (з метою порівняння кластерів та їхніх характеристик), так і у абсолютних. Останнє робиться для того, щоб, по-перше, зберігати постійне усвідомлення методологічної обмеженості висновків та специфіки вибірки, по-друге – для можливості виявлення недонаповнених клітинок та урахування цього факту.

Важливі розрізнення ми отримуємо і коли звертаємося до економічної диференціації кластерів, причому як з точки зору «актуальної» структури (див. таблицю 5), так і з точки зору «потенційної» структури, де у першому випадку ми досліджували самооцінку харківською молоддю власного майнового статусу (стандартним для української соціології інструментарієм), а у другому – самооцінку цими ж респондентами проєктивної ситуації щезання доходів на певний проміжок часу.

Ми виявили, що диспропорційно більше «жебраків» серед «прагматиків», «бідних» – серед «професіоналів-матеріалістів» (де таких майже дві третини), «багатих» – серед «ідеалістів» (де таких майже стільки ж, скільки «бідних»). У цьому сенсі виявляється, що ані вчений ступінь, ані більш висока представленість чоловіків не дають іншим двом кластерам (порівняно з «ідеалістами») жодних переваг у кількості багатих. Хоча варто зазначити, що при цьому саме серед «ідеалістів» ми знаходимо, мабуть, найгострішу диференціацію, тоді як «професіонали-матеріалісти» виявляються найбільш компактною, найменш диференційованою групою (де крайні 2 варіанти (тобто найбільш багатих та найбільш бідних) включили в себе аж одного респондента).

Таблиця 5

Актуальна економічна диференціація кластерів (кумулятивно)

		«Жебраки»	«Бідні»	«СЗБ»	Всього
Прагматики	N	5	18	9	32
	%	15,6%	56,3%	28,1%	100,0%
Професіонали-матеріалісти	N	5	37	18	60
	%	8,4%	61,7%	30,0%	100,0%
Ідеалісти	N	3	12	11	26
	%	11,5%	46,2%	42,3%	100,0%
Всього	N	13	67	38	118
	%	11,0%	56,8%	28,8%	100,0%

Жебраки – ті, хто відповів «Не вистачає навіть на харчування» та «Грошей вистачає тільки на придбання продуктів харчування»; бідні – ті, хто відповів «Грошей достатньо для придбання необхідних продуктів харчування і одягу, але на більші покупки доводиться відкладати»; «Середньозабезпечені та багаті» (СЗБ) – ті, для кого купівля більшості товарів тривалого користування (холодильник, телевізор) не викликає труднощів, однак купити автомобіль або квартиру не можуть, а також ті, у кого грошей вистачає на те, щоб ні в чому собі не відмовляти.

Вимірювання економічного статусу здійснювалося методом самоідентифікації.

З урахуванням цього не було неочікуваним (див. таблицю 6), що саме серед перших двох кластерів було найбільше «оперативних» та «тактичних жебраків», тобто людей, які можуть стати жебраками у найближчій (оперативній та тактичній перспективі), тоді як серед «ідеалістів» було найбільше (сумарно більше, аніж в двох інших кластерах) тих, хто є «стратегічно витривалим» (майже кожний шостий серед

ідеалістів оцінив свої можливості протриматися без доходів півроку і більше). Ми можемо припустити, що виявлена нами «ідеалістична» ціннісна картина корелює з більшою влаштованістю та успішністю на ринку праці та у професійній сфері, і з цієї точки зору ці ідеалістичні ціннісні структури у сфері праці, з одного боку, породжуються такою успішністю, а з іншого – створюють деякі з передумов цієї успішності.

Таблиця 6

Потенційна економічна диференціація кластерів (відповідь на запитання «На який час Вам вистачить заощаджень у випадку втрати всіх Ваших джерел доходів?»)

	«Оперативні жебраки»	«Тактичні жебраки»	«Стратегічні жебраки»	«Стратегічно витривалі»	Важко відповісти	Всього
Прагматики	34,4%	21,9%	28,2%	9,4%	6,3%	100
Професіонали-матеріалісти	23,3%	27,4%	29,9%	5,0%	13,3%	100
Ідеалісти	19,2%	15,3%	30,7%	15,3%	19,2%	100
Всього	25,4%	9,3%	10,2%	5,1%	12,7%	100

«Оперативні жебраки» - ті, хто взагалі не має заощаджень; «тактичні жебраки» - ті, хто має заощадження менше, ніж на місяць або на місяць; «стратегічні жебраки» - ті, у кого заощадження на 2 місяці, на 3-4 місяці або на 5-6 місяців; «стратегічно витривалі» - ті, у кого заощадження на 7-12 місяців або більше, ніж на рік.

Такий розподіл демонструє нам важливий факт зв'язку між узагальненими цінностями праці та економічним статусом (реальним чи потенційним). Але не менш важливим є факт зв'язку і з практиками та техніками працевлаштування та задоволеності роботою. Зокрема, ми виявили (див. таблицю 7), що кластер «ідеалістів» є дійсно дещо більш успішним зі статусної точки зору (понад 4/5 з них мали роботу принаймні до запровадження карантину), однак вони зовсім не відносяться до найбільш задоволених своїм професійним статусом і діяльністю: якраз прагматики та професіонали-матеріалісти суттєво більш задоволені, аніж ідеалісти.

Таблиця 7

Працевлаштування та задоволеність роботою до запровадження карантину представників різних кластерів (відповіді на запитання «Чи мали Ви постійну роботу до запровадження карантину?» та «Чи задоволені Ви своєю роботою?»)

		Наявність роботи		Задоволеність					
		Ні	Так	5	4	3	2	1	Всього
Прагматики	N	8	24	9	15	3	3	2	32
	%	25,0	75,0	28,1	46,9	9,4	9,4	6,3	100
Професіонали-матеріалісти	N	14	46	12	26	16	6	0	60
	%	23,3	76,7	20,0	43,3	26,7	10,0	0,0	100
Ідеалісти	N	5	21	5	8	8	5	0	26
	%	19,2	80,8	19,2	30,8	30,8	19,2	0,0	100
Всього	N	27	91	26	49	27	14	2	118
	%	22,9	77,1	22,0	41,5	22,9	11,9	1,7	100

Задоволеність закодована наступним чином: 5 – «повністю задоволені», 4 – «скоріше задоволені, ніж ні», 3 – «важко відповісти», 2 – «скоріше не задоволені, ніж задоволені», 1 – «не задоволені». Інструментарій було скомпоновано таким чином, що ті, хто мав роботу, могли відповідати про своє задоволення наявною роботою, а ті, хто не має її – про своє задоволення останньою/ попередньою роботою.

При цьому (парадоксально) якраз серед «ідеалістів» ми спостерігаємо достатньо високий показник тих, хто повністю згоден з тим, що їхню працю оцінюють цілком гідно (див. таблицю 8) (хоча і дещо більш низький показник помірно згодних з цим, аніж серед «прагматиків»). Така своєрідна неузгодженість власної задоволеності та власної думки щодо гідної оцінки власної роботи є, на нашу думку, цікавим приводом для подальших досліджень та демонструє, що у різних груп населення в умовах економічної скрути та карантинних заходів один і той же чинник може мати структурно та практично різні ролі.

Підтверджується це й тим, що саме «ідеалісти» зіштовхнулись з найменшим серед усіх кластерів обсягом проблем під час карантину: зокрема, вони суттєво менше знаходяться у пошуках роботи (приблизно на 10% порівняно з іншими двома кластерами), вони кумулятивно суттєво більше працюють або ординарно, або дистанційно (понад 84%, тоді як серед «професіоналів-матеріалістів» таких 75%, серед «прагматиків» – понад 78%) (див. таблицю 9).

Таблиця 8

Задоволеність оцінки роботи у представників різних кластерів (відповіді на запитання «Чи гідно, з Вашої точки зору, Ваша робота оцінюється?»)

		Цілком гідно	Скоріше гідно	Важко відповісти	Скоріше не гідно	Вкрай не гідно	Всього
Прагматики	N	6	14	6	3	3	32
	%	18,8	43,8	18,7	9,4	9,4	100
Професіонали-матеріалісти	N	7	23	20	9	1	60
	%	11,7	38,3	33,4	15,0	1,7	100
Ідеалісти	N	5	10	8	2	1	26
	%	19,2	38,5	30,8	7,7	3,8	100
Всього	N	18	47	34	14	5	118
	%	15,3	39,8	28,8	11,9	4,2	100

Таблиця 9

Трудові практики представників різних кластерів під час карантину (відповіді на запитання «Чи працюєте Ви під час карантину?»)

		Не працюють		Відпустка		Працюють		Всього
		Шукають	Звільнені	Відпустка	За власним	Дистанційно	Ординарно	
Прагматики	N	4	0	0	3	7	18	32
	%	12,5	0,0	0,0	9,4	21,9	56,3	100
Професіонали-матеріалісти	N	10	0	3	1	21	24	60
	%	16,7	0,0	5,0	1,7	35,0	40,0	100
Ідеалісти	N	1	1	0	0	8	14	26
	%	3,8	3,8	0,0	0,0	30,8	53,8	100
Всього	N	15	1	3	4	36	56	118
	%	12,7	0,8	2,5	3,4	30,5	47,5	100

Отже, суб'єктивне самовідчуття на робочому місці, об'єктивна позиція у просторі ринку праці та рефлексивне усвідомлення релевантності оцінки своєї праці з боку інших можуть не цілком співпадати. На прикладі наших кластерів ми саме це спостерігаємо.

Але ще більш парадоксальним є те, що і суб'єктивні самовідчуття в залежності від точки зору на ситуацію також можуть протирічити одне одному. Зокрема (див. таблицю 10), про те, що не виникло проблем на роботі у зв'язку з карантинном, найбільше свідчать саме «прагматики» (серед яких дійсно найбільше тих, хто працює ординарно (хоча і ненабагато більше, аніж серед «ідеалістів»), які, нагадаємо, демонструють і найвищі показники задоволеності роботою (див. вище), і найвищі показники рефлексивної оцінки того, чи гідно оцінюється їхня робота.

Таблиця 10

Трудові практики представників різних кластерів під час карантину (відповіді на запитання «Чи виникли у Вас проблеми на роботі у зв'язку з карантинном?»)

		Проблем не виникло	Запропонували звільнитись	Запропонували неоплачувану відпустку	Зменшили зарплату	Всього
Прагматики	N	27	0	0	5	32
	%	84,4	0,0	0,0	15,6	100
Професіонали-матеріалісти	N	38	2	4	16	60
	%	63,3	3,3	6,7	26,6	100
Ідеалісти	N	17	0	2	7	26
	%	65,3	0,0	7,7	26,9	100
Всього	N	82	2	6	11	118
	%	69,5	1,7	5,1	9,3	100

Інші два кластери демонструють схожі показники у таких проблемах, як неоплачувана відпустка та зменшення зарплати. Тут саме «прагматики», а не «ідеалісти», є більш дистанційованими від інших двох кластерів. Як бачимо, дистанційованість кластерів одне від одного також внутрішньо диференційована: в залежності від конкретної осі виміру вони виявляються по-різному дистанційованими.

Але де в чому представники цих кластерів демонструють і цілком когерентні своїм (принаймні маніфестованим) об'єктивним позиціям суб'єктивні диспозиції. Зокрема, саме «прагматики» (див. таблицю

11) говорять частіше за інші кластери, що не мають жодних проблем (53,1%, на 12% більше за середню по вибірці) або що повернулися працювати (21,9%, майже на 10% більше за середню). Сумарно таких 3/4 у цьому кластері. Для порівняння: серед «професіоналів-матеріалістів» та «ідеалістів» таких менше половини.

Таблиця 11

Трудові практики представників різних кластерів під час карантину (відповіді на запитання «Чи вплинули карантинні заходи на Ваше працевлаштування загалом?»)

		Ніяк не вплинули	Повернувся працювати	Чудово справляються з дистанційною роботою	Досі знаходяться в пошуках роботи	Є тільки тимчасові варіанти заробітку	Пошук роботи був значно довготривалишим	Всього
Прагматики	N	17	7	5	2	0	0	32
	%	53,1	21,9	15,6	6,3	0,0	0,0	100
Професіонали-матеріалісти	N	21	7	12	7	6	6	60
	%	35,0	11,7	20,0	11,7	10,0	10,0	100
Ідеалісти	N	11	1	4	3	4	2	26
	%	42,3	3,8	15,3	11,5	15,4	7,7	100
Всього	N	49	15	19	12	10	8	118
	%	41,5	12,7	16,1	10,2	8,5	6,8	100

У свою чергу, «професіонали-матеріалісти» суттєво частіше засвідчували, що вони чудово справляються з дистанційною роботою. Можна припустити, що це не результат того, що їхня робота є об'єктивно краще адаптованою під дистанційну форму роботи та / або інтегрованою у відповідні індустрії та галузі економічної діяльності, а що це є продуктом їхніх схем сприйняття, практикування та дії, відмінних від таких схем у «прагматиків» та «ідеалістів». У цьому сенсі буде цікавою гіпотезою, що «професіонали-матеріалісти», орієнтовані в чомусь перш за все не на колектив, наприклад (як «прагматики»), або не на самореалізацію (як «ідеалісти»), вбачають у дистанційній роботі не менш придатний інструмент досягати своїх професійних цілей, аніж будь-який інший.

Також показово, що серед «прагматиків» не знайшлося нікого, хто б зіштовхнувся з подовшенням пошуку роботи або з прекарізацією власного професійного статусу, тоді як серед «професіоналів-матеріалістів» та «ідеалістів» респондентів з такими тенденціями у професійній діяльності набралось більш як на 1/5. Це, дійсно, важливий чинник в умовах карантинних заходів та епідемічної ситуації. І тут окремо варто поставити питання про те, як саме «прагматики» уникають такої відверто дискомфортної ситуації, як прекарізація професійного статусу (неважливо, у вимірі перетворення роботи на тимчасову чи у вимірі збільшення зусиль на пошук роботи). Це, з нашої точки зору, заслуговує на окреме дослідження.

Але ще більш цікавим та, на наш погляд, соціально важливим та в чомусь навіть небезпечним є питання еміграційних настроїв представників різних кластерів. Нами було запропоноване глибоко диференційоване запитання, відповіді на яке ми перегрупували з метою досягнення хоча б мінімальної насиченості даних у таблиці (див. таблицю 12).

Ми виявили, що серед «прагматиків» найбільше «патріотів» як відносно можливого переїзду до іншої країни, так і відносно переїзду до іншої області чи міста. Це показово римується з наведеними вище суб'єктивними вимірами професійної залученості та (само)оцінки власної роботи саме «прагматиками». Лише «прагматики» демонструють гомологічні еміграційні орієнтації відносно обох «рівнів», хоча і показово, що в цілому молодь Харкова є більшими патріотами у ситуації можливого переїзду до іншого міста або області: лише приблизно половина респондентів так чи інакше хоча б припускає цю думку, аніж у можливій ситуації переїзду до іншої країни, де таких чотири п'ятих.

Інші ж два кластери варіюють в залежності від того, який саме емігрантський напрямок ми розглядаємо. Так, «ідеалісти» демонструють високу розгубленість, коли ми запитуємо їх про переїзд до іншої країни (майже кожен четвертий), при цьому дуже високим є показник тих, хто може бути віднесеним до «будівників планів» (таких майже 2/5, співставно з «професіоналами-матеріалістами»). Водночас вони куди більш визначені, коли мова йде про переїзд до іншого міста чи області: майже кожен шостий планує найближчим часом, а ще кожен п'ятий – іноді думає про це (хоча це і небагато порівняно зі стійкими у цьому моменті «професіоналами матеріалістами», яких знов-таки приблизно 2/5).

Таблиця 12

Еміграційні настрої представників різних кластерів (відповіді на запитання «Чи думали Ви про переїзд до іншої країни?» та «Чи думали Ви про переїзд до іншої області або міста?»)

		До іншої країни					До іншої області/міста				
		ВВ	Патріоти	Мрійники	Планувальники	Діячі	ВВ	Патріоти	Мрійники	Планувальники	Діячі
Прагматики	N	0	11	8	11	2	5	15	3	7	2
	%	0,0	34,4	25,0	34,4	6,3	15,6	46,9	9,4	21,9	6,3
Професіоналі-матеріалісти	N	4	3	23	24	6	10	15	9	23	3
	%	6,7	5,0	38,3	40,0	10,0	16,7	25,0	15,0	38,3	5,0
Ідеалісти	N	6	2	8	10	0	3	7	5	7	4
	%	23,1	7,7	29,7	38,4	0,0	11,5	26,9	19,2	26,9	15,4
Всього	N	10	16	39	45	8	18	37	17	37	9
	%	8,5	13,6	16,9	38,2	6,8	15,2	31,4	14,4	31,4	7,6

Відповіді перекодовані наступним чином: ВВ – «важко відповісти»; «патріоти» - ті, хто відповів «ні, ніколи»; «мрійники» - ті, хто відповів «так, але ніколи на це не наважусь» або «так, зрідка думаю стосовно переїзду»; «планувальники» - ті, хто відповів «так, інколи розглядаю можливі варіанти» або «так, такі думки мені часто приходять в голову»; «діячі» – ті, хто відповів «так, найближчим часом планую».

Що ж до «професіоналів-матеріалістів», то вони демонструють катастрофічно високу налаштованість на еміграцію з країни (де лише кожен десятий не думав про це, а половина знаходяться на високому рівні готовності) та достатньо високу – на переїзд з міста (хоча і співставну з «ідеалістами», однак за рахунок тих, хто тією чи іншою мірою вже фактично планує переїзд – це знов-таки половина всієї підвибірки).

Висновки і перспективи подальших розвідок в обраному напрямі.

Таким чином, результати нашого авторського дослідження дозволили дійти висновку, що кластери, виділені нами на базі факторного аналізу за ознаками, що є актуальними за будь-яких економічних, соціокультурних та політичних умов (до таких ознак ми відносимо перш за все цінності праці), в умовах карантинно-епідемічної ситуації актуалізуються зовсім по-іншому. Ми з'ясували, що ці розрізнення актуалізуються не тільки на суб'єктивному або рефлексивному рівнях, але й на рівні об'єктивному; вони поглиблюють свій вплив навіть на такі екзистенційно занурені феномени, як еміграційні настрої (ймовірно, не потрібно доводити, що ці настрої пов'язані і з життєвими планами, і з (само)усвідомленням, і з ідентичностями, і з особистими особливостями тощо).

Звісно, наше дослідження є лише першою спробою розкреслити мапу подальшого аналізу. Маємо підкреслити, що ані використаний метод (онлайн-опитування; втім, ця заувага дещо послаблюється специфікою соціальної групи, на якій ми зробили акцент, адже майже вся молодь користується інтернетом), ані обсяг вибірки не дозволяють робити універсальні та абсолютно валідні висновки. Однак виявлені нами структури, як ми вже зауважували, з високою ймовірністю будуть відтворюватися і на більших вибірках (питання лише в тому, які їхні пропорції та «представленість»), їхні співвідношення та дистанції між ними – також. У цьому сенсі наша розвідка дозволила не тільки отримати деякі нові дані, але й виявити важливі напрямки подальших досліджень. Зокрема, ми побачили, що стратегії уникнення прекарізації професійного статусу (виявлені нами вже в результатуючому вигляді для прагматиків) варті окремого дослідження, оскільки вони є достатньо ефективними; або що представники виокремленої нами групи «ідеалістів», дійсно, є такими, однак напрям впливу (професійна успішність «дозволяє» «ідеалістам» бути такими, чи саме ціннісний ідеалізм впливає на певні чинники їхньої професійної успішності) – залишається наразі невідомим.

Зрозуміло, що ціннісні орієнтації молоді в малих містах і сільській місцевості можуть бути іншими, ніж у таких великих містах, як Харків, але, по-перше, наша вибірка стосувалась саме харківської молоді, а конкретно її внутрішнього структурування з позиції детермінації трудовими цінностями; по-друге ж, таке розширення вибірки та побудування компаративного дослідження ціннісних структур різних груп є подальшою перспективною нашого дослідження

Все це, а також техніки дослідження цих феноменів в умовах епідемічно-карантинних обмежень, буде залишатися важливими проблемами соціології найближчим часом і заслуговувати на особливу увагу дослідників. Як і вибудування логіки генези саме таких груп в молоді Харкова; як і конкретні трудові прояви виділених нами ціннісних структур; як і вплив цих ціннісних структур (які ми визначали саме як перш за все трудові) на інші ціннісні структури та повсякденні практики наших респондентів. Всі ці – і інші – питання залишаються наразі тільки перспективами подальшого дослідження в даній області.

References:

1. Agamben, Giorgio (2020) Riflessioni Sulla Peste. Available at: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-riflessioni-sulla-peste>
2. Agamben, Giorgio (2020) Requiem per gli studenti Available at: <https://www.iisf.it/index.php/attivita/pubblicazioni-e-archivi/diario-della-crisi/sotera-fornaro-agamben-e-il-requiem-per-l-universita.html>
3. Zizek, S. (2020) Pandemic! : COVID-19 shakes the world. New York: OR Books
4. Fukuyama, F. (2020) The Pandemic and Political Order. It Takes a State. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order>
5. Davis, M. (2020) The Monster Enters: COVID-19, Avian Flu and the Plagues of Capitalism. OR Books
6. Gans, J. (2020) Economics in the Age of COVID-19 (Coronavirus). The MIT Press DOI: <https://doi.org/10.21428/a11c83b7.c48fa91b>
7. Gutman, Evian (2020) Coming Back From COVID: The Definitive Guide for Small Business Owners to Rapidly Recover From the Coronavirus.
8. Schwab, K., Malleret Th. (2020) COVID-19: The Great Reset. Forum Publishing
9. Davis Mike (2020) The Monster Enters: COVID-19, Avian Flu and the Plagues of Capitalism. OR Books DOI <https://doi.org/10.2307/j.ctv15nbzws>
10. Knorr, L., Matthews, B. (2020) After the Pandemic: Visions of Life Post COVID-19 (Coronavirus)
11. Samaddar, Ranabir (ed.) (2020) Borders of an Epidemic: Covid 19 and Migrant Workers. New York: Mahanirban Calcutta Research Group DOI <https://doi.org/10.1177/2516602620935679>
12. Keehn, Kelley. (2019) Talk Money to Me: How to Save, Spend, and Feel Good About Your Money During COVID and Other Times of Financial Distress. Simon & Schuster.
13. Coronavirus: Leadership and Recovery: The Insights You Need from Harvard Business Review (Covid-19) (2020) Harvard: Harvard Business Review Press
14. Perloff, James (2019) COVID-19 and the Agendas to Come, Red Pilled
15. Koley, T. K., Dhole, M. (2020) The COVID-19 Pandemic. The Deadly Coronavirus Outbreak. Routledge. DOI <https://doi.org/10.4324/9781003345091>
16. Ryan, Frank (2019) Virusphere: Ebola, AIDS, COVID-19 and the Hidden World of the Virus. HarperCollins Publishers.
17. Jetten, J., Reicher, Stephen D., Haslam, S. A. and Cruwys, T. (2020) Together Apart: The Psychology of COVID-19. SAGE Publishing
18. Echegaray, Fabián, Brachya, Valerie, Vergragt, Philip J. and Zhang, Lei (2019) Sustainable Lifestyles after COVID-19. Routledge. DOI <https://doi.org/10.4324/9781003162391>
19. Osler, Sidney (2020) Coronavirus Outbreak: All the Secrets Revealed About the Covid-19 Pandemic.
20. Allam, Zaheer (2020) Surveying the Covid-19 Pandemic and Its Implications: Urban Health, Data Technology and Political Economy. Elsevier DOI <https://doi.org/10.1016/C2020-0-01743-3>

ЦЕННОСТИ ТРУДА И ПАН-/ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ: МЕЖДУ ВЫЖИВАНИЕМ И АДАПТАЦИЕЙ (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ОНЛАЙН-ОПРОСА МОЛОДЕЖИ ХАРЬКОВА)

Голиков Александр Сергеевич – доктор социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина; пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: golikov@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

В статье раскрывается проблематика влияния ценностей труда на профессиональные ориентации и практики, актуализированные пан-эпидемиологической ситуацией и карантинными мероприятиями. Анализируются результаты авторского онлайн-опроса харьковской молодежи по избранной проблематике. Исследуется структура факторов ценностей труда харьковской молодежи. Подчеркивается, что эти факторы являются показательными, в частности с точки зрения концепции материалистических и постматериалистических ценностей. Приводятся и анализируются три кластера, которые выстраиваются на базе факторного анализа. Отдельный акцент делается на внутренней структуре этих кластеров (прагматиков, профессионалов-материалистов и идеалистов) и их важнейших характеристиках (гендерная, образовательная структуры, экономические статусы в актуальном и потенциальном измерениях, восприятие респондентами – представителями этих кластеров собственной профессиональной позиции и перспектив). Демонстрируется, описывается и аргументируется ряд парадоксов, связанных с некогерентностью и несогласованностью субъективных, объективных и рефлексивных структур профессиональной занятости. В частности, автор демонстрирует специфику трудовых практик во время карантина, проанализированных многоаспектно и многомерно. Не менее важной проблемой оказывается и удовлетворенность работой, которая также демонстрирует кластерную дифференциацию. Однако важнейшим, с точки зрения автора, сюжетом оказывается проблематика эмигрантских настроений представителей трех кластеров относительно возможной миграции в другой регион Украины или в другую страну, что особенно актуализируется в пан-эпидемиологической ситуации, поскольку именно эти настроения существенным образом влияют на состояние рынка труда, демографические перспективы и будущее экономического развития отдельного региона и Украины в целом. Формулируются выводы о факторах актуализации ценностей труда, природе кластеров, выделенных на этой базе, и особенностях адаптационных тактик представителей названных кластеров.

Ключевые слова: ценности труда, пан-эпидемия, COVID-19, онлайн-опрос, молодежь, Харьков, идеалисты, прагматики, профессионалы-материалисты.

Отримано 2.09.2021.